

VITA, VÉLEMÉNYEK

Gunda Béla

Néhány megjegyzés a szláv eredetű magyar gombanevekhez

A magyar népi táplálkozás néprajzi kutatását is elősegíti GREGOR Ferenc *Magyar népi gombanevek* c. munkája (Nyelvtudományi Értekezések 80. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 54. 1.), amelyhez szeretnék néhány megjegyzést fűzni, hangsúlyozva a szerző felvetett gondolatainak további kutatásra serkentő értékét. GREGOR F. abból a nem meggyőző – főleg MOÓR Elemér által tanított – megállapításból indul ki, hogy a honfoglaló magyarság megtelepedésében, életformájának megváltozásában nagy szerepe volt az új hazában talált szláv népek asszonyainak, s a különféle gombák ismeretére a szláv eredetű lakosság, pontosabban annak leányai, asszonyai tanították meg. A csehek, ukránok, szlovákok, lengyelek ugyanis ósidőktől a gombák specialistái. A nyelvi anyag azt mutatja, hogy a honfoglalás előtt a magyar nem volt gombaevő, s több évszázadnak kellett elmúlnia, míg népünk a gombaevéssel megbarátkozott. A vizsgált gombanevek legnagyobb része szlovák vagy legalább is feltehetően szlovák eredetű (*cservenyak, csiperke, peccsérke, dubák, kozák, palánka, pencurák, plóka, potypinka, susulyka, rizike, suska, szömöröcsög*), ritkább a délszláv (*vargánya, herencs*) elnevezés. Egyes gombanevek szlovák eredete mellett felmerülhet az ukrán (*pisztric*) eredet is. Az *ópentis, hiribi* gomba elnevezés román eredetű, de az utóbbi az ukrán nyelvből való átvétel is lehet. Több szláv nyelvből kerülhetett át a *gilva*.

Mindenekelőtt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy GREGOR F. több ismert forrást mellőzött. GRESCHIK Viktornak *A szepesi flóra, mint táplálék* (Szepesi Hírnök, 1915) c. közleményében szlovák gombanevek is olvashatók. A gombanevek hosszú sorát közli MOESZ Gusztáv a Mátrából (*A mátrai gombák népies nevei*, Botanikai Közlemények, XLI. 1944). BORZA Al. *Dicționar etnobotanic* (Bukarest, 1968) c. munkája a román gombanevek mellett magyar elnevezéseket is közöl. Általában a néprajzi források gazdag közlései (BÖDEI J., Népr. Ért. 1943., VAJKAI A., Népr. Ért. 1941.) mellett a szerző szótlanul megy el. Ami már most a magyarok gombafogyasztásának eredetét illeti, feltétlenül tekintetbe kell venni, hogy a magyarság mindig olyan területeken lakott, mely gombában bővelkedett, s szükség esetén élhetett ezzel a táplálékkal. Ma az Alföld gombaszegény, de a lecsapolások előtt a réteken is bőven nőtt a gomba. EIDLITZ Kerstin nagyszerű könyvéből (*Food and Emergency Food in the Circumpolar Area*, Studia Ethnographica Upsaliensia, XXII. Uppsala, 1969, 64–65. l.) megtudjuk, hogy szükségből fogyasztják a gombát a szegény szamojédek, böjt idején a zürjének. Valószínű, hogy kedvező ökológiai körülmények esetén és szükségből a magyarság sem vetette meg a gombát. A szláv eredetű gomba elnevezések mellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy számos jelenség utal a magyarság intenzív gombagyűjtésére és fogyaszt-

tására. ISTVÁNNFFY Gy. idézi 1675-ből Sterbeeck holland tudóst, aki a magyarokat tartja a legelső gombaevő népnek, mert nálunk található a legtöbb gomba-elnevezés (ISTVÁNNFFY Gy., *A magyar chető és mérges gombák*. Budapest, 1899. 15. l.). A háromszéki székelyektől ilven helyneveket ismerünk: *Gombászút*, 1801; *Gombászó*, 1714; *Gombászóút*, 1752; *Gombászórét*, 1737 (Cs. BOGÁCS D., *Háromszéki helynevek*. CSUTAK V., *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy, 1929. 59, 67. l.). HÖLBLING M. *Baranya vármegyének orvosi helyirata* (Pécs, 1845, 42. l.) c. munkájában olvasható, hogy az ottani nép a nyári hónapokban szorgalmasan szedi a különféle gombákat, részint saját használatára, részint eladásra. A szárított vargányát ki is viszik a megyéből. Természetesen ma a gombászás a szegényebbek tevékenységi körébe tartozik (VAJKAI A., *Szentgál*. Bp. 20. l., VAJKAI A., *Népr. Ért.* 1941. 236. l.), de nyilvánvaló, hogy a múltban a gomba gyűjtése kiterjedt más gazdaságtársadalmi szintekre is. *Gomba* szavunk ugyan X. századi szláv szó, de azért mégse rekeszthetjük ki a magyar gombafogyasztás régiségének vizsgálatánál *tapló* szavunkat, amely bizonytalan eredete mellett is ősi szava nyelvünknek (SzófSz., TESz.). *Tapló* szavunk nemcsak a *Fomes* specierekre vonatkozhatott, hanem a *Polyporus* specierekre is, amelyek közül egyeseket (pl. *Polyporus ovinus*) fogyaszt a nép. A *Polyporus* specierek közül több a fákon nő s a taplóra emlékeztet. KOMÁROMI János néprajzi megfigyelésekben gazdag egyik regényében olvashatjuk, hogy a gyenge taplót főzik és eszik (*Régi ház az országútnál*, Bp., 1930. 327. l.). A regény eseményeinek színtere a Latorca síksága. Az adat hitelességében nem kételkedhetünk. Sajnos azonban nem tudjuk, hogy ez a tapló *Fomes* vagy *Polyporus* species volt-e.

GREGOR F. nem vette tekintetbe, hogy a szláv eredetű gombanevek egy része olyan falvakból került feljegyzésre, amelyek lakossága szlovák, ukrán, eredetű, elmagyarosodott lakosságú, kevert nemzetiségű. Ez az eset az általa idézett Magyarórska, Baskó, Komlóska falvakból közölt adatok esetében. A forrása sajnos (UJVÁRY Z., *Népr. Ért.* 1957) nem közli, hogy a terminológiák melyik faluból származnak. Csupán a Háromhután feljegyzett szlovák terminológiát rögzíti, de nem különíti el a baskói, mogyoróskai, komlósokai, regéci terminológiákat, ami pedig fontos lenne. Baskó és Mogyorórska lakói elmagyarosodott ukránok (FÉNYES E., *Magyarország geographiai szótára*, III. k. Pest, 1851. 98. l.: Baskó „orosz falu”, III. k. 110. l.: Mogyorórska „orosz falu”, l. még a *Lexicon locorum*... 1773 adatait). Komlósokan ma is ukránul beszélnek. GREGOR F. a Nyr. után Nyitra vidékéről közli a *dubák* 'Boletus edulis' gomba-nevet, s szlovák eredetűnek tartja. Az adatot közelebbről Lajos (Lajosfalva) faluban jegyezték fel. Ez a falu FÉNYES E. szerint „tót falu” (i. m. III. k. 8. l.). 1773-ban a *Lexicon locorum*... még magyar falunak tartja. A nógrádi szlovák eredetű *suska* 'diófagomba' Mohora faluban került feljegyzésre. A falu lakossága „magyar-tót” (FÉNYES E., i. m. III. k. 111. l.). A *Lexicon locorum*... a lakosságot „Slavonica” néven tartja számon. A Szürnyegről feljegyzett *potypinka* 'valami gombafaj' (l. az eredeti forrást, Nyr. X. 323. l.) is olyan faluban került feljegyzésre, amelynek a lakossága a múlt században „magyar-orosz” (FÉNYES E., i. m. IV. 168. l.), de a statisztikák „magyar-tót” falunak is említik. A *Lexicon locorum*-ban viszont Szürnyeg lakossága magyar.

Az olyan szótörténeti vizsgálatoknál, mint amilyeneket GREGOR F. végzett, figyelembe kell venni az asszimiláció kérdését, amelyre a folklore anyag kutatásánál már RÓHEIM Géza felhívta a figyelmet (pl. *A pszichológiai analízis, a kritikus és a magyar folklore*. Századunk, III. 1928. 576. l.). Szláv

és általában idegen eredetű tájszavainknál minden esetben meg kell vizsgálni a feljegyzés helyének településtörténetét, a lakosság eredetét, a nemzetiségi viszonyokat, az asszimilációt. Egy elmagyarosodott szlovák vagy ukrán faluban feljegyzett szlovák vagy ukrán eredetű terminológia nem jövevényszó, nem szláv nyelvi hatás, hanem a korábbi anyanyelv maradványa. Óvatosságra int a vegyes nemzetiségű falvakban feljegyzett terminológia is. Tehát a *dubák* és a hasonló terminológiákkal semmiféle „folyamatos szláv” hatást nem lehet bizonyítani, hanem inkább a népeesség eredeti etnikumára következtetni.

Feltétlenül fel kell vetni a jövevényszó kutatásnál a minőségi és mennyiségi értéket, amely egészen más a *dubák* esetében, mint a *gilva*, *szömörcsög* szó elterjedésénél, használatánál, nem beszélve olyan szavakról, mint pl. az *asztal*. Feltehető, hogy a fűvészkönyvek, botanikai munkák révén is elterjedtek szláv eredetű gombanevek a nép körében. Kolozsvár, Marosvásárhely, Losonc, Balassagyarmat, Kassa, Rozsnyó városok piacain a gombaáruló asszonyok gyakran románok, ill. szlovákok. A magyar asszonyok ilyen módon is megismerkedhettek idegen gombanevekkel. Az ismeretek megszerzésének ez a módja más értékelést kell hogy nyerjen, mint a fűvészkönyvekből megismert, s a tanult emberek révén a nép körében elterjedt gombanév.

Az igazság kedvéért azt is el kell mondanom, hogy azok a szerzők, akik a gyűjtögetésről, a török népek táplálkozásáról írnak (RADLOFF W., ПОТАПОВ Л. П., ВАЙНШТЕЙН С. И.), nem tesznek említést a gombák fogyasztásáról. RUDENKO Sz. I. határozottan azt írja, hogy a baskiok nem fogyasztják a gombát (RUDENKO Sz. I., *Baskiri*. Moszkva – Leningrád, 1955. 126. l.). Feltűnő, hogy a kínaiak, a tibetiek, mint a román és szláv népek, gombafogyasztók (EIDLITZ K., i. m. 64. l., GUNDA B., *Ethnographica Carpathica*. Budapest, 1966. 51–52. l.).

Szeretném még GREGOR F. gondolatébresztő tanulmányát néhány gombanévvel kiegészíteni. A neveket, a gombákhoz fűződő tevékenységet még 1940 júniusában jegyeztem fel a ma Kárpát-Ukrajnában fekvő, színmagyar Dercen faluban. A gombák tudományos meghatározására nem volt alkalmam, ismereteim ehhez nem is elegendők. A gombák egy részét nem láttam, de talán e nélkül is elősegítik az alábbi nevek a nyelvészeti fejtegetéseket.

Dercenben a következő gombákat ismerik és fogyasztják: *bokros*, *csuszó*, *files* vagy *finger* (korhadt fatörzsön terem), *galamb*, *keserő*, *mogyoróajja*, *picerke*, *szarvas*, *szilvafa*, *talló*, *tinó* (barna és fehér), *tövis*, *tyúk*, *vereshátú*. A gombászó *vesz egy utat* s megy, keresi a gombát. Nők, ritkábban férfiak gombásznak. A gyerek, aki bejáró a paphoz, ajándékuul visz neki a gombából. A *keserő* gombát megsózzák, és szenen sütik. Szokás, hogy előbb kifőzik forró vízben, kimossák, s hagymás zsírban, tejfölben megsütik, *elrottyogtatják*. A *tinó*, *vereshátú* és *mogyoróajja* gombát kemencében aszalják, vagy felfűzik cénára, és mint az orosz asszonyok, napon szárítják. A káposztás paszulyt megfőzik, majd a gombát is, berántják s a káposztás paszuly közé teszik. A gombát vesszőre felfűzik, s úgy viszik eladni.